

İRAN'IN AFRIKA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ: DİNÎ, KÜLTÜREL VE EĞİTİM FAALİYETLERİ (PEHLEVİ DÖNEMİNDEN İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NE)

IRAN'S RELATIONS WITH AFRICAN COUNTRIES: RELIGIOUS, CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES (FROM PAHLAVI TO ISLAMIC REPUBLIC)

Yıl 2, Sayı 2, ss.39-50.

Year 2, Issue 2, pp.39-50.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 16.06.2022

Submitted: 16.06.2022

Kabul Tarihi: 25.07.2022

Accepted: 25.07.2022

Atıf Bilgisi / Reference Information

Rigiderakhshan, M. (2022). İran'ın Afrika Ülkeleri İle İlişkileri: Dinî, Kültürel ve Eğitim Faaliyetleri (Pehlevi Döneminden İran İslam Cumhuriyeti'ne), *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 2 (2) , 39-50.

Mohammad RIGIDERAKHSHAN

Dr., rigi.derakhshan@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1495-6284

Öz

İran'ın Afrika ülkeleri ile ilişkileri Ahameniş İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Tarih boyunca İran, sınırlarını genişletmek için Afrika'ya defalarca sefer düzenlemiştir. Sasani İmparatorluğu döneminde Roma İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmiş ve ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurmak için Afrika'daki su yolları için mücadele etmişlerdir. 17. yüzyıl ile birlikte ise İran'dan Afrika'ya, Afrika'dan ise İran'a doğru karşılıklı göçler başlamıştır. Pehlevi döneminde İran şahının kişisel ilişkileri Afrika ülkeleri ile İran arasındaki ilişkilerde belirleyici olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise devrim ideolojisi ile ilişkili olarak Afrika'daki Müslüman ülkeler ile yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Afrika ülkelerine yönelik özellikle dini, kültürel ve eğitim faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Bu çalışmada literatür taramasına başvurularak Pehlevi döneminde ve İran İslam Cumhuriyeti'nde Afrika ülkeleriyle kurulan ilişkiler ele alınmış ve İran'ın Afrika kıtasındaki faaliyetleri aktarılmıştır. İran'ın söz konusu faaliyetleri incelendiğinde başta İslamiyeti anlatmak olmak üzere farklı alanlarda eğitim programlarının hazırlandığı saptanmıştır. İran'ın kültür, sanat ve dil alanındaki eserleri Afrika ülkelerinde tanıtılmış ve öğrencilerin eğitim almak için İran'a yönelmeleri hususunda faaliyetlerde bulunulmuştur. Dini eğitim konusunda Hristiyan misyonerler ile mücadele alanı oluşturan İran, bir yandan da Suudi Arabistan gibi Vehhabilik eğitimi veren ülkeler ile rekabet halindedir. İran'ın aktif eğitim faaliyetleri neticesinde Afrikalı çok sayıda insan Şii İslam anlayışını benimsemiştir.

Anahtar kelimeler: Afrika ve İran, kültürel faaliyetler, dini faaliyetler, Afrika'da Şiilik, yumuşak güç.

Abstract

Iran's relations with African countries date back to the Achaemenid Empire period. Throughout history, Iran has organized many expeditions to Africa to expand its borders. During the Sassanid Empire, they faced the Roman Empire and struggled for waterways in Africa to dominate the trade routes. In the 17th century, mutual migrations started from Iran to Africa and from Africa to Iran. During the Pahlavi period, the personal relations of the Shah of Iran were decisive in the relations between African countries and Iran. After the establishment of the Islamic Republic of Iran, close relations with the Muslim countries in Africa began to be developed concerning the ideology of revolution. Thus, particular emphasis was placed on religious, cultural, and educational activities for African countries. In this study, starting from the Pahlavi period, Iran's relations with African countries were discussed and Iran's activities in the African continent were conveyed. When these activities of Iran were examined, it was determined that training programs were prepared in different fields, especially to explain the religion of Islam. The works of Iran in the field of culture, art, and language were promoted in African countries, and activities were carried out to enable students to head to Iran for education. Iran, which creates a field of struggle with Christian missionaries in religious education, is also in competition with countries that provide Wahhabism education, such as Saudi Arabia. As a result of Iran's active educational activities, many African people have adopted the understanding of Shiite Islam.

Keywords: Africa and Iran, cultural activities, religious activities, Shiism in Africa, soft power.

Extended Summary

Iran's first contact with the African continent began during the Achaemenid Empire. Although the Achaemenid Emperor Kurosh (Cyrus), who wanted to expand the borders of the country towards eastern Africa, could not achieve this goal, his son Cambyses (529-522 BC) first included Egypt and then Abyssinia (Ethiopia). Cambyses then sent his army to Amon and Napata (today's Sudan) but had to withdraw the army due to thirst and sandstorms.

During the reign of Darius (522-486 BC), today's Somali lands were included within the borders of the Achaemenid Empire. During the Xerxes period (486-465 BC), a delegation was sent to Mozambique to develop commercial relations. After the Achaemenid Empire, the Greeks; when the Seleucid Empire (312-63 BC) began to dominate, expanded their borders to central Africa. By the time of the Sassanid Empire (224-651), while the Iranians competed with the Greeks for trade routes to the East and West, Iran dominated the waterways of East Africa. During the reign of Khosrow Enushirvan (531-579), Iran fought both the Greeks and the Abyssinians for the control of the Bab al-Mandab Strait in Abyssinia, and was victorious at the end of the war and gained dominance over the waterways here (Fernud, Cehandide, & Aynbekhsh, 1359). After the arrival of Islam in Iran, Iranian Muslims went to Africa with the Arabs to preach Islam.

From the first half of the 17th century to the end of the 19th century, there were waves of migration from Iran to Africa. Especially the Balochs in the south of Iran immigrated to Africa in large groups. The Balochs who immigrated to countries such as Kenya and Uganda, especially the lands of today's Tanzania, continue to live in these countries. Baluchis, who migrated to Africa to be the mercenaries of the Oman king, are working in many important trades and administrative positions in the country today. A large number of African people immigrating from Africa live in the Balochistan region of Iran. A group of Iranians –living in Shiraz – migrated to Africa during the Al-e Buye (Buwayhids) period and settled there. During the Qajar Dynasty, its representative was found in Egypt, which was in the Ottoman remnant of Iran in the African continent. While there were no significant developments in Iran's contacts with Africa during the First Pahlavi period, there was an increase in African contacts during the Second Pahlavi period after Reza Shah was exiled to Africa. After the establishment of the Islamic Republic of Iran, there have been significant cultural developments in Iran's relations with Africa. In this study, starting from the Pahlavi period, Iran's relations with Africa in the post-Iranian Islamic Revolution period were examined. In particular, Iran's cultural and educational activities in Africa were focused on and Iran's cultural diplomacy towards African countries was emphasized.

With the establishment of the Islamic Republic of Iran after the revolution, two main factors determine Iran's relations with African countries. The first of these is the increase-decrease in oil prices, while the other factor is Iran's confrontation and competition with Western countries. Iran tried to increase its influence in Africa when it faced Western countries.

Iran, which carries out a foreign policy shaped within the framework of the ideology of the revolution, has started to come face to face with the Western countries. Following a path in line with the desire to export the idea of revolution to the countries of the region and to Africa, Iran started cultural, religious and educational activities in many countries immediately after the revolution. In this direction, educational institutions have been put into operation in African countries and training has been started to be given in different fields, especially in explaining the religion of Islam. The works of Iran in the field of culture, art and language have been introduced in African countries and it is understood that efforts are made for students to turn to Iran for education.

Iran, which has created a field of struggle with Christian missionaries in religious education, has almost entered into a competition with countries that provide Wahhabism education, such as Saudi Arabia. As a result of Iran's active educational activities, many African people have also adopted the Shiite Islamic understanding. Iran aims to strengthen its public diplomacy through various mass media. In addition, while the number of ambassadors of Iran in Africa was 9 before the revolution, this number increased to 27 after the revolution.

Giriş

İran'ın Afrika kıtası ile ilk teması Ahemeniş İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Ülke sınırlarını doğu Afrika'ya doğru genişletmek isteyen Ahemeniş İmparatoru Kuroş (Cyrus) (M.Ö. 600-529) bu amacını gerçekleştireme de oğlu Cambyses (M.Ö. 529-522) ilk olarak Mısır'ı ardından ise Habeşistan'ı (Etiyopya) ülke sınırlarına dâhil etmiştir. Cambyses (Kambiz) daha sonra Amon ve Napata'ya (bugünkü Sudan) ordusunu göndermiş fakat susuzluk ve kum fırtınası sebebiyle orduyu geri çekmek zorunda kalmıştır (Murray, 2008: 464).

Darius (Daryuş) döneminde (M.Ö. 522-486) ise bugünkü Somali toprakları Ahemeniş İmparatorluğu sınırlarına dâhil edilmiştir. Xerxes (Serhas) dönemine (M.Ö. 486-465) gelindiğinde Mozambik'e bir heyet gönderilerek ticari ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. Ahemeniş İmparatorluğu'ndan sonra Yunanlıların; Seleucid (Selevkos) İmparatorluğu (M.Ö. 312-63) hâkimiyeti başladığında, Yunanlılar sınırlarını orta Afrika'ya kadar genişletmişlerdir (Ray, 2008: 255).

Sasani İmparatorluğu (224-651) dönemiyle birlikte İranlılar Rumlar ile doğu ve batıdaki ticaret yolları için rekabet etmiş ve bu rekabetin neticesinde İran Doğu Afrika'da bulunan su yolları üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Khosrow Enushirvan (531-579) döneminde ise İran Habeşistan'daki Bab al-Mandab Boğazı'nın kontrolünü ele geçirmek için hem Romalılar ile hem de Habeşistanlılar ile savaşmış ve savaş sonunda galip gelerek buradaki su yolları üzerinde de hâkimiyet sağlamıştır (Fernud, Cehandide ve Aynbekhsh, 1359). İslam'ın İran'a gelmesinden sonra da İranlı Müslümanlar bu kez Araplar ile birlikte Afrika'da İslam'ı tebliğ için bulunmuşlardır (Hashimineseb, 1392).

17. yüzyılın ilk yarısından başlayıp 19. yüzyılın sonlarına kadar devam eden dönemde ise İran'dan Afrika'ya göç hareketliliği yaşanmıştır. Özellikle İran'ın güneyinde bulunan Beluçlar kalabalık gruplar halinde Afrika'ya göç etmişlerdir. Başta bugünkü Tanzanya toprakları olmak üzere Kenya ve Uganda gibi ülkelere göç eden Beluçlar hâlâ bu ülkelerde yaşamaya devam etmektedirler. Ayrıca Umman kralının paralı askeri olmak için Afrika'ya göç eden Beluçlar bugün ülkenin önemli pek çok ticaret ve yönetim kadrolarında görev yapmaktadırlar. Bugün İran'daki Belucistan bölgesinde de söz konusu süreçte Afrika'dan göç eden çok sayıda Afrikalı insan yaşamaya devam etmektedir (Lodhi, 2013: 127-134). Bir grup İranlı -Şiraz'da yaşayan- ise daha önce Al-e Buye (Büveyhiler) döneminde Afrika'ya göç ederek oraya yerleşmişlerdir (Arabahmadi, 1398: 17).

Kacar Hanedanlığı döneminde Osmanlı hâkimiyetinde olan Mısır'da Kacar hanedanlığının temsilci bulundurulmuştur. Birinci Pehlevi dönemine gelindiğinde İran'ın Afrika ile temaslarında önemli gelişmeler söz konusu olmazken Rıza Şah'ın Afrika'ya sürgün edilmesinin ardından İkinci Pehlevi döneminde Afrika ile ilişkilerde ekonomik açıdan ilerleme kat edilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise İran'ın Afrika ile ilişkilerinde özellikle kültürel açıdan önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Bu çalışmada Pehlevi döneminden başlanarak İran İslam Devrimi sonrası süreçte İran'ın Afrika ülkeleri ile ilişkileri literatür taramasına başvurularak incelenmiştir. Özellikle İran'ın 1979'dan sonra Afrika'daki dinî, kültürel ve eğitim faaliyetlerine yoğunluk verilmiş ve Afrika ülkelerine yönelik kültürel diplomasisi üzerinde durulmuştur. Bu hususta İran'ın Afrika ülkelerinden öğrencileri eğitim vermek için

İran'a yönlendirme faaliyetleri ele alınmıştır. Öte yandan din eğitimi konusunda Hristiyan misyonerler ile aralarında gelişen rekabet ve başta Suudi Arabistan'ın yürüttüğü Vehhabilik propagandasına karşı Şii İslam anlayışını yerleştirmeye çalışmalarına dikkat çekilmiştir.

Pehlevi Döneminde Afrika ile İlişkiler (1925-1979)

Birinci Pehlevi döneminde Afrika ülkeleri ile ilişkiler sınırlı düzeyde kalmıştır. Afrika ülkeleri ile İran'ın ilişkileri İkinci Pehlevi dönemiyle birlikte gelişmeye başlamıştır. Zira bu süreçte Afrika ülkelerinin birçoğu da sömürge olmaktan kurtulmaya ve uluslararası arenada bağımsız ülkeler olarak yer bulmaya başlamışlardır. İran'ın İkinci Pehlevi döneminde Afrika ülkeleri ile ilişkilerini düzenleyen kurum İran'ın Dış İşleri Bakanlığı 6. Siyasi Dairesi (İdareye Shishome Siyasi) olmuştur (Kharici, 1355). İlk olarak Kenya, Tanzanya, Senegal, Fildişi Sahili gibi ülkeler ile siyasi ilişkiler kurulmuştur.

Pehlevi döneminde İran'ın Afrika ülkeleri ile ilişkileri Muhammed Rıza Şah'ın kişisel ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. Rıza Şah'ın Moris Adası'na sürgün edilmiş olması ve sonrasında ise Güney Afrika'ya geçmiş olması da Muhammed Rıza Şah'ın Afrika ülkeleri ile arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Bu sürgün döneminde Pehlevi ailesi üyeleri Rıza Şah'ı ziyaret için sıklıkla Afrika'ya ziyaretlerde bulunmuşlardır (Mutleq, 1393).

Hakeza, Muhammed Rıza Şah Etiyopya ve Senegal'in devlet liderlerini Şiraz'da düzenlenen krallık kutlamalarına davet ederek, bu ülkeler ile iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır. Mısır ile ilişkilerde ise Mısır kralı Faruk'un kız kardeşi Fauzia (Fevziye) ile Şah'ın evliliği (1938) etkili olmuştur. Bu evliliğin neticesinde Mısır ile İran arasındaki kültürel etkileşim artmıştır.

Mısır ile ilişkilerde Musaddık döneminde de Afrika ile ilişkilerde gelişmeler yaşanmıştır. 1951'de dönemin Mısır başbakanının daveti ile Muhammed Musaddık Kahire'ye gitmiştir. İran'daki millileşme hareketi, Mısır'ın da yabancıların Süveyş Kanalı üzerindeki kontrolüne son verme yönündeki isteklerini tetiklemiştir. Musaddık'ın Mısır ziyareti sırasında Mısır halkı kendisine karşı sevgi gösterilerinde bulunmuş ve kendi ülkelerinin de benzer bir millileşme sürecine girmesi gerektiğini dile getirmişlerdir (Hashimiyani, 1386).

Şah'ın Afrika ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirmesinin bir diğer gerekçesi ise Afrika ülkelerinin Batı ile ilişkilerinin güçlü olmasıdır. Bu nedenle Batılı ülkelerin siyasetine paralel bir çizgi izlenmiştir. Güney Afrika, Tunus, Kenya, Senegal ve Etiyopya gibi ülkeler Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olan ülkelerin başında gelmektedirler. Öte yandan Muhammed Rıza Şah, Tarihe Cevap (*Pasokh be Tarikh*) kitabında Afrika'da komünizmin yayılmasının önüne geçmek için de Afrika ülkeleri ile ilişki içerisinde olduklarını ve bu ülkelere destekte bulduklarını belirtmiştir. Muhammed Rıza Şah, 'komünizm tehdidi'ne karşı Afrika ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği yönünde görüşlerini şu sözler ile ifade etmiştir; "Kara Afrika'ya destek vermeseydik Kırmızı (komünist) Afrika olacaktır." (Pehlevi, 1384: 272-274).

Öte yandan Batılı ülkelerin İran ile iyi ilişkiler içerisinde olmalarının nedenlerinin başında ekonomik çıkarlar gösterilebilir. Örneğin; Muhammed Rıza Şah döneminde Güney Afrika petrol ihtiyacının %90'ını İran'dan ithal etmiştir (Mehdevi, 1384: 469-471). Mısır, Enver Sedat döneminde İran'dan yüklü miktarda mali destek almıştır. Benzer şekilde Senegal de İran'dan mali yardım almıştır. Tunus'un dışişleri bakanı Habib Burqiba ise dönemin İran'ın Dış İşleri Bakanı ve Muhammed Rıza Şah'ın damadı Ardeşir Zahedi (1966-1971) ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur (Amini, 1381: 215-217).

Pehlevi döneminde İran'ın dış politikasında Afrika ülkeleri öncelikli olarak yer alan ülkeler olmuştur. Şah'ın ve Şah hükümetinin önde gelen bürokratlarının kişisel ilişkileri ve Batı'nın bölge siyaseti ilişkilerin seyrinde belirleyici olmuştur. Öte yandan İran, 1950'lilerle beraber petrol fiyatlarının

artmasına bağı olarak Fars Körfezi'nde jandarma görevi görmüştür. Böylelikle Afrika ülkeleri ile ilişkiler de gelişmeye başlamıştır. İran'ın Pehlevi dönemindeki Londra'da görev yapan son büyükelçisi Perviz Raci kaleme aldığı *Der Khidmete Tekhte Tavus; Yaddasthaye Ruzaneye Akherin Sefire Shah Der Lenden* başlıklı kitabında İran'ın bölgede ve Afrika kıtasında güçlenmesi ve rahat hareket edebilmesinin önünü ABD'nin açtığını belirtmiştir (Raci, 1381: 171). Pehlevi döneminde İran'ın Afrika ülkelerinde kültürel ve dini faaliyetleri konusunda ise Lübnan'dan -İran'a yakınlığı ile bilinen- İmam Musa Sadr çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur (İlahi, 1389, s. 186).

İran İslam Devrimi'nden sonra Afrika Ülkeleri ile İlişkiler

İran İslam Devrimi'nden sonraki süreçte İran'ın dış politikasında etkinlik kazanan İslam kimliğinin etkisiyle İran'ın İslam ülkeleriyle birlikteliği öncelikli hedefler arasında yer almıştır. İslam kimliği, İran İslam Devrimi'nden sonra daha fazla görünürlük kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle kurulan yeni rejimin diğer Müslüman ülkeler üzerinde etkili kılınması amaçlanmıştır (Rigiderakhshan, 2020: 407-408). Böylelikle İran Afrika ülkeleri ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır.

Bu dönemde Afrika'da ırkçılığa karşı yükselen hareketlere destek olunmuştur. İran, Afrika Ulusal Kongresi'ne destek vermeye başlamıştır. Angola, Zimbabve, Tanzanya, Namibya ve Zambiya gibi ülkeler ile diplomatik ilişkiler güçlendirilmiştir (Sarkheil ve Mohammediferd, 1397: 4-5). İran'ın dış politikası devrimden sonra İslam devriminin amaçları doğrultusunda şekillenirken Afrika ülkeleri ile emperyalizme karşı mücadele hususunda ortak bir paydada buluşmuşlardır.

Devrimden sonra İran özellikle Bağlantısızlar Hareketi'nden olan Afrika ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Kültürel ilişkileri önceleyen bir politika yürüten İran, Afrika ülkelerinde din, eğitim, sağlık ve kültür alanlarında hizmet veren kurumlar kurmaya başlamıştır (Bakhshi, 1388: 29-64). Ayrıca Afrika ülkeleri arasında uluslararası örgütlerde aktif rol alan ülkeler İran açısından daha fazla önem taşımıştır. Özellikle İslam İşbirliği Teşkilatı üyelerinin büyük çoğunluğunun Afrika ülkeleri olması da İran İslam Cumhuriyeti'nin Afrika ülkeleri ile ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur. İran aynı zamanda Afrika ülkelerindeki sosyalist grupları, İslami grupları/hareketleri de destekleyen bir ülkedir. Örneğin; İran'ın Polisario Hareketi'ni desteklediği bilinmektedir. Ayrıca Zambiya, Zimbabve, Tanzanya ve Angola gibi ülkeler ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve Ayetullah Hamanei dönemin İran cumhurbaşkanı olarak Afrika ziyaretlerinde bulunmuştur (Tebliğat, 1393).

Afrika ülkelerinin Batı tarafından sömürgeleştirilen ülkeler olması da yine İran'ın Batı'ya karşı bu ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmesinin nedenleri arasındadır. Ayrıca 1979 sonrasında dünya sisteminin iki kutuplu oluşu, Soğuk Savaş dönemi gibi nedenler de İran'ın kültürel politikalar ile Afrika'ya nüfuz etmesine zemin hazırlamıştır. Kültürel faaliyetler ile başlayan nüfuz etme süreci daha sonra siyasi ve ekonomik nüfuz alanının oluşturulmasıyla devam etmiştir. Örneğin; dinî eğitim için Afrika ülkelerinden İran'a öğrenci kabul edilmiştir. Afrika ülkelerinde İslami Maarif Okulları açılmaya başlanmıştır (Bakhshi, 1388).

Sivil toplum kuruluşları aracılığı ile de Afrika ülkelerinde bir etki sahası oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kurumların başında başta barınma ihtiyacı olmak üzere ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunan Cihade Sazendegi, insani yardım faaliyetleri yürüten Komiteye İmdade İmam Humeyni ve Hilale Ahmer gelmektedir. Bu kurumlar halktan herhangi bir ücret talep etmeden çeşitli hizmetler sunmuşlardır. Cihade Sazendegi, Gana'da 14 bin kişiye ücretsiz sağlık hizmeti desteği vermiştir (Pakahin, 1383).

İran, devrimden sonra ilk olarak Hristiyan misyonerlere karşı İslam'ı tebliğ ederken daha sonraki süreçte Suudi Arabistan'ın Vehhabilik temelli tebliğ faaliyetlerine karşı Şiilik temelli bir İslam anlayışını tebliğ etmeye devam etmiştir. İran aynı zamanda Amerikalılar tarafından kurulan ve desteklenen İslami

medreselerin tebliğ ettiği ‘Amerikan İslamı’ anlayışı ile de mücadele etmektedir (İlahi, 1389). Devrimden önceki süreçte ABD İran’ın Afrika’da güçlenmesinde aracı bir rol oynarken devrimden sonra İran’ın değişen ideolojik duruşu ile doğrudan ilişkili olarak İran’ın bölgedeki faaliyetlerinde ABD/Batı karşıtı propaganda ön plana çıkmıştır.

İran’ın söz konusu aktif faaliyetleri Afrika’daki bazı ülke liderleri açısından bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. İran’a yakınlığı gerekçesi ile Nijeryalı Şii Müslüman lider İbrahim Zakzaki Nijerya hükümeti tarafından tutuklanmıştır. El-Zakzaki’nin, 1978’de İslam şeriatının Nijerya anayasasına dâhil edilmesini destekleyen ülke çapındaki gösterilerin arkasındaki ana beyin olduğu düşünülmektedir (Toprak, 2021: 32). Özellikle nüfusu giderek Şiileşen ülkelerdeki siyasi otoriteler; Kenya, Nijerya, Güney Afrika, Madagaskar İran’ı kendi ülkeleri açısından tehdit olarak göremeye başlamış ve İran’ın faaliyetlerini engelleme yönünde kararlar almışlardır (Moradi, Moussavizadeh, Kazemizand ve Dehshiri, 2020: 300).

İran’ın Afrika Ülkelerindeki Dinî, Kültürel ve Eğitim Faaliyetleri

İran İslam Cumhuriyeti’nin Afrika ülkelerindeki kültürel faaliyetlerinin en önemli amaçlarından biri Ayetullah Humeyni’nin görüşlerini, devrimin kültürel boyutunu söz konusu ülkelere yaymak ve etkin kılmaktır. Devrimden sonra İslam dininin tebliği dinî ve eğitim faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. İran yurt dışında dinî eğitim veren kurumları aracılığı ile Afrikalı öğrencilere İslam’ı anlatmayı amaçlamıştır. Gana ve Sudan’da İslami Üniversite adıyla yükseköğretim kurumları kurmuştur. Ayrıca benzer eğitimleri çevrimiçi olarak da hizmete açmıştır. Arapça yayın yapan Şiiliğin anlatıldığı çok sayıda dergi de neşredilmiştir (Nesiri, 1388, s. 59).

İran’ın yurtdışındaki kültürel faaliyetlerini yürüten bir diğer kurum olan Merkeze Cehaniye Ulume İslami’nin amaçlarından biri yurtdışından İran’a öğrenci getirmek ve eğitim vermektir. İran’a Afrika’dan ve diğer ülkelerden çok sayıda öğrenci getiren Merkeze Cehaniye Ulume İslami, eğitim gören yabancı öğrencileri yeniden kendi ülkelerine göndermektedir. Böylelikle eğitim verdiği öğrenciler aracılığı ile diğer ülkelerle güçlü bağlar kurulması hedeflenmektedir (Ahmedi, 1381). Merkeze Cehaniye Ulume İslami ile Sazmane Medaris ve Hozehaye İlmkiye Kharec Ez Keshver birleşerek daha sonra Camiat-ul Mustafa Al Alemiye’yi kurmuşlardır. İran Camiat-ul Mustafa’yı (el Mustafa Üniversitesi) kurarak Mısır’da El Ezher’e ve Tunus’taki Camiat-ul Zeytuni gibi kurumlara karşı yeni bir alternatif oluşturmak istemiştir (Mustafa, 2022). İran merkezli küresel eğitim kurumları inşa etmek ve Arap ülkeler ile eğitim ve kültürel faaliyetlerde rekabet edebilir bir güce erişmek, kendi ideolojisini etkin kılmak İran’ın hedefleri arasında olmuştur. El Mustafa Üniversitesi dinî eğitime ve Farsçanın öğretimine yoğunlaşan kurumların başında gelmektedir. Tablo 1’de de gösterildiği gibi Camiat-ul Mustafa Uganda, Benin, Burkina Faso, Tanzanya, Fildişi Sahili, Senegal, Sierra Leone, Gana, Kamerun, Kongo, Gine, Madagaskar, Malavi, Mali, Nijer ve Nijerya gibi Afrika ülkelerinde 1980’lerden bu yana dinî, kültürel ve eğitim faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Tablo 1: Afrika Ülkelerinde Camiat-ul Mustafa’nın (el- Mustafa Üniversitesi) Faaliyetleri (Bakhshi, 1388, s. 46)

Bulunduğu Ülke	Faaliyetler	Faaliyete Başlanan Yıl
Uganda	Medrese ¹	1996
Benin	Dinî Medrese	2002
Burkina Faso	Dinî Medrese	1993
Tanzanya	Dinî Medrese	1997

¹ Din eğitiminin yanında fen ve teknik bilimlerin de okutulduğu eğitim kurumlarıdır.

Tanzanya	İlahiyat Fakültesi	2002
Fildişi Sahili	Dinî Medrese	1994
Senegal	Dinî Medrese	2002
Sierra Leone	Medrese ve Dinî Medrese	1981
Gana	İslami Üniversitesi	2000
Gana	Dinî Medrese	1986
Gana	Medrese	1993
Kameron	Dinî Medrese	2000
Kongo	İslami Bilim Fakültesi	1999
Gine	Dinî Medrese	1992
Madagaskar	Medrese	1989
Malavi	Medrese	1995
Mali	Dinî Medrese	1993
Nijer	Medrese	2000
Nijerya	Dinî Medrese	1992

Afrika ülkelerinde Hristiyan misyonerlerin faaliyetlerine karşı İslam (Şia mezhebi) dinine dair eğitimler veren sivil toplum kuruluşları da oldukça aktif çalışmalar yürütmektedirler. Örneğin Tanzanya'da Vipaz Derneği ve Veli Asr Örgütü, Kenya'da Ehli Beyt'in Kızkardeşleri Örgütü, Batı Afrika'da Fatıma Kadınları Örgütü, Doğu Afrika'da ise Bilal Mişen gibi sivil toplum kuruluşları çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır (Shekiba, 1388: 116). Yeni nesil siyasetçi, ekonomist ve yöneticiler yetiştirmek, halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında aracılık etmek ve çözüm yolları üretmek, sağlık ve eğitim alanlarında farklı yaş gruplarına yönelik programlar düzenlemek gibi çalışmalar yukarıda sıralanan derneklerin faaliyet alanları arasında yer almaktadır.

Yurtdışında kültürel faaliyetler yürüten bir diğer önemli kurum ise Mecmeye Teqrıbe Mezahıbe İslami adlı kurumdur. Faaliyette bulunmak istediği ülkelerdeki kurumlar ile protokoller, anlaşmalar imzalayarak ortak faaliyetler organize eden Mecmeye Teqrıbe Mezahıbe İslami aynı zamanda Daneshgahe Mezahıbe İslami adıyla Tahran'da bir üniversite de kurmuştur. Bu kurum hem Sünni hem de Şii mezhebinden öğrencileri bir araya getirerek eğitimler verip iki mezhebi birbirine yakınlaştırıcı bir misyon taşımaktadır (Mazaheb, 2022). Bu üniversitede Hanefi, Şafii fıkhı alanında eğitim veren Sünni din âlimleri de görev yapmaktadırlar. Ayrıca üniversitenin bazı yerleşkeleri ise İran'da Sünnilerin yaşadığı Senendec, Bender Abbas, Zahedan, Gombede Kavus gibi bölgelerde yer almaktadır.

Mecmeye Cehaniye Ehli Beyt de Afrika ülkelerinde kültürel faaliyetleri ile ön plana çıkan bir diğer kurumdur. Farsça'dan yabancı dillere (Afrika ülkelerinde konuşulan) başta Ayetullah Hamane'i'nin eserleri olmak üzere, Ayetullah Misabah Yazdi, Ayetullah Mutaherri, Ayetullah Mekarim Şirazi gibi isimlerin çeşitli eserlerinin tercümelerini yapmıştır. Mecmeye Cehaniye Ehli Beyt, 2004 yılında Uluslararası Ehli Beyt Üniversitesi isminde Tahran'da bir üniversite de kurmuştur (ABIU, 2022).

Sazmane Ferheng ve İrtibatate İslami ile Sazmane Tebligat-e İslami gibi kurumlar da İran'ın yurtdışında kültürel faaliyetlerini yürüten kurumlar arasında yer almaktadırlar. İran'ın eğitim bakanlığı da yine Afrika'da eğitim faaliyetleri hususunda öğrenci ve eğitimciler ile irtibat içerisinde. Ayrıca Camiat-ul Zehra, Medreseye İlmiyye Nercise Meshed, Bonyade Sadi gibi kurumlar da Afrika ülkelerinde dinî, kültürel ve dil eğitimi faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Bu kurumlar kuruldukları ülkelerde Farsça dersleri, hattatlık eğitimi, İran kültürünü temsil eden çeşitli müzik aletlerini çalma eğitimleri vb. eğitim programları düzenleyerek insanların ilgisini İran kültürüne, sanatına çekmeye çalışmaktadırlar. Aynı zamanda bu tür faaliyetler ile İran'a ziyaretçi de çekilmesi de amaçlanmaktadır. Özellikle Meshed, Kum gibi Şiiilik için önem arz eden şehirlere yönelik inanç turizmi hacminin de artırılması hedeflenmektedir.

İran ayrıca çeşitli dillerde yayın yapan radyo ve gazeteler aracılığı ile de kültürel diplomasisini güçlendirmeye çalışmaktadır. Tehran Times, İran Daily, İran News, Keyhan gibi İngilizce yayın yapan gazeteler ve Keyhan (Arapça), Al Vefagh, Al Alem, Al Kevser gibi Arapça yayın yapan yayın organları İran'ın kültürel diplomasisi açısından önem arz etmektedirler (Hakperest & Khodabin, 1399: 90). Öte yandan İran'da devrim sonrası dönem incelendiğinde ideolojik bir yeniden üretim sürecinin en önemli araçlarından birinin sinema olduğu anlaşılmaktadır. İran hem ülke içerisinde hem de diğer ülkelere karşı sinemayı ideolojik bir aygıt olarak konumlandırmış ve önemli bir etki alanı oluşturmuştur. Hem Irak-İran Savaşı döneminde hem de daha sonrasında İran sineması aktarıcısı olduğu ideolojiyi meşullaştırma modelleri gerçekleştirmiştir (Özkan, 2020: 84-92).

İran'ın Afrika ülkelerindeki kültürel Ataşelikleri ise şu şekildedir:

Tablo 2: İran'ın Afrika Ülkelerindeki Kültürel Ataşelikleri (Bakhshi, 1388: 46).

Bulunduğu Ülke	İlk Görevlendirilme Yılı
Güney Afrika	1994
Etiyopya	1988
Cezayir	1985
Tanzanya	1984
Tunus	2003
Zambiya	1991
Zimbabve	1985
Sudan	1988
Sierra Leone	1984
Gana	1988
Kenya	1985

Nijerya	1983
Mısır	2002
Senegal	2006

Tablo 3: İran'ın Afrika Ülkelerindeki Büyükelçilikleri (Bakshi, 1388: 44).

Bulunduğu Ülke	Bulunduğu Şehir
Mali	Bamako
Namibya	Vindoeck
Gabon	Liberoil
Gana	Ekra
Gine	Kunakri
Uganda	Kampala
Kenya	Nayrobi
Kongo	Kinshaza
Nijerya	Abuca
Libya	Trablus
Sudan	Hartum
Tunus	Tunus
Gambiya	Bancul
Zimbabve	Harrare
Sierra Leone	Feri Taven
Nijer	Niyami
Güney Afrika	Protria

Fildişi Sahili	Ebican
Madagaskar	Tananario
Senegal	Dakar
Tanzanya	Darul Selam
Cezayir	Cezayir
Mısır	Kahire
Marakeş	Ribat
Etiyopya	Adis Ababa
Burkina Faso	Vagadgo

Sonuç

İran'da kurulan devletler; Ahameniş İmparatorluğu'ndan Sasani İmparatorluğu dönemine kadarki süreçte ülke sınırlarını genişletmek için Afrika'ya çok sayıda seferde bulunmuşlardır. İslam'ın yayılmaya başlamasıyla birlikte İran da İslam'ı kabul ettikten sonra Doğu Afrika'ya kadar İslam'ı tebliğ etmek için gitmiştir. Ale Buye döneminden (934-1062) Kacar dönemine (1789-1925) kadar ise Afrika'ya yoğun bir İranlı göçü yaşanmıştır. Pehlevi dönemiyle (1925-1979) birlikte Afrika ile ilişkiler Şah'ın kişisel ilişkileriyle birlikte gelişmeye başlamıştır. Pehlevi döneminde Afrika ülkeleri ile ilişkilerde belirleyici olan bir diğer unsur ise bu ülkelerin Batı ile yakınlıkları olmuştur.

Devrimden sonra (1979) İran İslam Cumhuriyeti Devletinin kurulmasıyla birlikte İran'ın Afrika ülkeleri ile ilişkilerinde belirleyici olan temel iki faktör söz konusudur. Bunlardan ilki petrol fiyatlarındaki artış-azalış iken diğer faktör ise İran'ın Batılı ülkeler ile karşı karşıya gelme ve rekabet durumudur. İran, Batılı ülkeler ile karşı karşıya geldiği dönemlerde Afrika'daki nüfuzu arttırmaya çalışmıştır.

Devrim ideolojisi çerçevesinde şekillenen bir dış politika yürüten İran, Batı ülkeleri ile karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Devrim düşüncesini bölge ülkelerine ve Afrika'ya ihraç etmek isteği doğrultusunda bir yol izleyen İran, devrimden hemen sonra pek çok ülkede kültürel, dinî ve eğitim faaliyetleri başlatmıştır. Bu doğrultuda Afrika ülkelerinde eğitim kurumları faaliyete geçirilmiş ve başta İslam dinini anlatmak üzere farklı alanlarda eğitimler verilmeye başlanmıştır. İran'ın kültür, sanat ve dil alanındaki eserleri Afrika ülkelerinde tanıtılmış ve öğrencilerin eğitim almak için İran'a yönelmeleri hususunda çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır.

Din eğitimi konusunda Hristiyan misyonerler ile mücadele alanı oluşturan İran, bir yandan da Suudi Arabistan gibi Vehhabîlik eğitimi veren ülkeler ile adeta bir rekabete girişmiştir. İran'ın aktif eğitim faaliyetleri neticesinde Afrikalı çok sayıda insan da Şii İslam anlayışını benimsemiştir. Çeşitli kitle iletişim araçları vasıtasıyla da kamu diplomasisini güçlendirmeyi amaçlayan İran'ın devrimden önce İran'ın Afrika'daki büyükelçi sayısı 9 iken, devrimden sonra bu sayı 27'ye yükselmiştir.

Kaynakça

- ABIU, A. B. (2022, 3 12). *Muerrifiye Daneshgah*. Retrieved from abu.ac.ir: https://abu.ac.ir/?page_id=16158
- Ahmedi, A. (1381). *Gozireshe Charromin Gerdehemayi Seraseriye Rayizenan ve Nemayendegane Ferhengiye Kahrıc Ez Keshver*. Sazmane Ferheng ve İrtibatate İslami.
- Amini, A. R. (1381). *Tarikhe Revabite Khariciye İran Der Dorane Pehlevi*. Tahran: Sedaye Muasır.
- Arabahmadi, A. B. (1398). *Ferhenge Melmuse İrani Der Sherge Afrika*. Tahran: Pejoeshgahe Ferheng, Huner ve İrtibat.
- Bakhshi, A. (1388). Cayigaye Afrika Der Revabite Kahrıcıye Cumhuriye İslamiye İnan. *Pejoeshnameye Afrika*, 29-64.
- Fernud, R., Cehandide, A., & Aynbekhsh, İ. (1359). *Atlese Tarikhiye İnan Der Dorane Sasani*. Tahran: Neshre Ney.
- İlahi, H. (1389). Garreye Afrika ve Faliyethaye Amuzeshi. *Pejoeshhaye Mentegeyi*, 185-190.
- Hashimineseb, S. S. (1392). Vurude İslam Be Afrika; Bazkhaniye Siyasi İctumai. *Pejoeshhaye Mentegeyi*, 91-124.
- Hashimiyani, H. (1386, Dey 8). Tehran ve Kahire Ba Rekabet ve Hemkari. *Ruznameye İnan*. Ruznameye İnan.
- Hakperest, H., & Khodabin, Z. (1399). Deramedi Ber Doktiriyene Metlube Diplomasıye Ferhengiye Cumhuri İslami İnan. *Mecelleye Beynümileliye Pejoeshe Milel*, 81-100.
- Kharıcı, İ. S. (1355). *Revabite Dolete Shahen Sahiye İnan Ba Keshverhaye Afrikayi*. Tahran: Vezarete Umure Kharıcı.
- Lodhi, A. Y. (2013). The Baluchi of East Africa: Dynamics of Assimilation and Integration. *The Journal of the Middle East and Africa*, 127-134.
- Mazaheb. (2022, 2 20). *Daneshgah Der Yek Negah*. Retrieved from mazaheb.ac.ir/page/17: mazaheb.ac.ir/page/17
- Mehdevi, A. H. (1384). *Siyaset Kharıcıye İnan Der Dorane Pehlevi: 1300-1357*. Tahran: Neşre Peykan.
- Mustafa, C. (2022, 2 17). *Derbareye Ma*. Retrieved from Camiatul Mustafa: <https://mou.ir/ar/>
- Murray, O. (2008). The Ionian Revolt. In J. Noardman, & N. Hammond, *The Cambridge Ancient History IV Persia, Grece and the Western Mediterranean* (pp. 461-490). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mutleq, K. (1393). *Khatirate Taculmuluk (Melekeye Pehlevi Madere Muhammed Rıza Shah)*. Tahran: Aferine.
- Moradi, M., Moussavizadeh, A., Kazemizand, A., & Dehshiri, M. (2020). Raborde Diplomasıye Umumiye Cumhuri İslami İnan Der Afrika. *Fesnameye İlmiye Daneshe Siyasi*, 275-304.
- Nesiri, M. (1388). Asibshnasıye Faaaliyete Ferhengiye Cumhuri İslami İnan Der Garreye Afrika Mutaleheye Muridi: Keshvere Sudan. *Pejoeshnameye Afrika*, 55-92.
- Özkan, H. (2020). İnan'da Devrim Sonrası Sinema: İbrahim Hatemikiya Filmlerinde Devrim Düşüncesi, Cephe ve "Hüviyet" İnşası. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 3(1), s. 79-99.
- Pakahin, M. (1383). Negayi Be Tarikhcheye Revabite İnan ve Afrika. *Entesharate Defiere Mutalaate Siyasiye Vezarete Kharıcı*, 13-28.
- Pehlevi, M. R. (1384). *Pasokh Be Tarikh*. Tahran: Elborz.
- Raci, P. (1381). *Der Khidmete Tekhte Tavus; Yaddasthaye Ruzaneye Akherin Sefire Shah Der Lenden*. (H. Kamshad, Trans.) Tahran: Terhe Now.

50 | Mohammad RIGIDERAKHSHAN

- Ray, J. D. (2008). Egypt 525-404 B.C. In J. Noardman, & N. Hammond, *The Cambridge Ancient History IV Persia, Grece and the Western Mediterranean* (pp. 254-286). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler . *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 390-410.
- Shekiba, M. R. (1388). Sazmanhaye Geyri Doletiyeh Ehl-i Beyt Der Afrika ve Nekhshe Anha Der Behbude Cayegaye Ferhengi ve İhtisadiye Merdom. *Pejoeshnameye Afrika*, 97-122.
- Sarkheil, B., & Mohammediferd, M. (1397). Olguye İslami-İrani Revabıt Ba Afrika; Bayesteha ve Asibha. *Feslnameye Tehgigate Siyasi Beynalmileli Daneshgahe Azade Shehr Rtza*, 1-17.
- Tebliğat, M. C. (1393). *Ez Herare Ta Tehran (Revayete Ez Do Dore Huzure Hezrete Ayetullah Hamanei Der İclase Serane Cumbeshe Hedeme Tehud)*. Tahran: Muesseseye Ferhengi Huneriye İmane Cehadi.
- Toprak, K. (2021). Nijerya'ya Şiiliğin Girişi ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü, *Africana-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 28-50.